

го позову диктується інтересами судової практик, ст. 140 ЦПК України встановлює загальне правило про те, що зустрічний позов може бути пред'явлений не пізніше трьох днів до судового засідання по справі. Зазначені в законі строки забезпечують можливість для відповідача своєчасно подати зустрічний позов, попереджують необхідність відкладання слухання справи, оскільки позивач може підготуватись до захисту за зустрічним позовом. Припинення зустрічного позову після вказаного строку залежить від розсуду судді або суду.

Прийняття зустрічного позову за три дні до судового засідання (за наявності необхідних умов) – це обов'язок судді. Прийняття зустрічного позову пізніше – це вже не обов'язок судді, а право. Кінцевим строком пред'явлення зустрічного позову буде, природно, вихід суду до нарадчої кімнати.

На основі аналізу зустрічних позовів можна зазначити, що засобом захисту відповідача проти позову являється зустрічний позов відповідача, задоволення якого повністю чи частково задовольняє первісний позов. На прикладах із судової практики можна переконалися, що руйнівна дія зустрічного позову виражається в тому, що заперечується фактична обгрунтованість первісного позову; заперечуються фактичні виникнення, зміни чи припинення правовідносин, чи доказова приналежність відповідачу спірного права.

Предметом зустрічного позову, пред'явленого відповідно до ст. 141 ЦПК України, являється відхилення первісного позову рішенням суду і один із інших способів витребуваного позивачем захисту (наприклад, відхилення позову про виселення з визнанням права відповідача на спірну жилу площу). Підставами зустріч-

ного позову можуть слугувати юридичні факти, що підтверджують підстави первісного позову і норми права.

Отже, проаналізувавши викладені в літературі погляди на поняття зустрічного позову, можна дійти висновку, що під зустрічним позовом слід розуміти звернення до юрисдикційного органу – є вимога відповідача про захист його суб'єктивного матеріального права або інтересу, що охороняється законом та підлягає спільному розгляду з первісним позовом.

Виходячи із позицій відповідача в цивільному процесі, розрізняємо: по-перше, зустрічні позови, що спрямовані на заперечення первісного позову; по-друге, зустрічні позови, які не переслідують такої мети.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Цивільне процесуальне право України: Підручник / Бичкова С. С., Бірюков І. А., Бобрик В. І. та ін.; За заг. ред. С. С. Бичкової. – К.: Атіка, 2009. – 760 с.
2. Вукот М. А., Зайцев І. М. Гражданский процесс России: учебник. – М.: Юристъ, 1999. – 384 с.
3. Гражданский процесс: учебное пособие / За ред. Ю. С. Червоного. – Х., 2003. – 352 с.
4. Гражданское процессуальное право: учебник / Под ред. М. С. Шакарян. – М.: ТК Велби, Проспект, 2004. – 584 с.
5. Клейн Н. И. Встречный иск в суде и арбитраже. – М., 1964.
6. Молева Г. В. Процессуальные средства защиты ответчика против иска. – Пенза, 1993.
7. Арапов Н. Т. Встречный иск в советском гражданском процессуальном праве. – Томск, 1965.
8. Тараненко В. Ф. Принципы диспозитивности и состязательности в советском гражданском процессе. – М., 1990.
9. Анисимова Л. И. Возражения ответчика в советском гражданском процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1961.
10. Абрамов С. Н. Советский гражданский процесс. – М., 1952.
11. Гурвич М. А. Право на иск. – М., 1949.

The article analyzes the main features of the concept of a counterclaim as a special procedural way to protect the interests of the defendant.

В статье анализируются основные особенности понятия встречного иска как специального процессуального способа защиты интересов ответчика.

ДОПУСТИМІСТЬ ПИСЬМОВИХ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Бесарабчик В. О.,

молодий науковий співробітник відділу юрисдикційних форм правового захисту суб'єктів приватного права НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України

Статтю присвячено дослідженню поняття допустимості доказів, особливостей допустимості письмових доказів, необхідності вдосконалення положень цивільного процесуального законодавства щодо допустимості письмових доказів.

Ключові слова: докази, засоби доказування, допустимість, письмові докази, класифікація письмових доказів.

Актуальність теми дослідження. Допустимість засобів доказування має істотне значення для цивільного обороту, оскільки належне оформлення правочинів упорядковує досудові відносини суб'єктів цивільного права, виключає зайві спори про право. Разом з тим це має значення і для цивільного судочинства, тому що спрощує завдання суду при вирішенні окремих спорів.

Наукове розкриття змісту норм права про докази (зокрема правил про допустимість письмових доказів) значно збагачує саме розуміння закону, сприяє правильному його застосуванню. При цьому практичне значення теми дослідження важко переоцінити, оскільки аналіз доказів з точки зору їх допустимості є необхідним елементом оцінки доказів як інтелектуальної

діяльності суду із встановлення обставин, що мають значення для вирішення справи.

В сучасній літературі дослідження допустимості письмових доказів мають більш фрагментарний характер. Зазвичай, допустимість письмових доказів розглядається в межах допустимості доказів в цілому. Допустимістю доказів займалися у своїх працях такі вчені як М. Й. Штефан, Т. В. Цюра, С. Я. Фурса, В. В. Комаров, В. І. Тertiшніков, А. В. Гордейчиков, М. С. Строгович, С. А. Шейфер, Н. М. Кіпніс, М. К. Треушніков, А. А. Амерханова та інші.

Допустимість доказів досліджується як у науці цивільного, так і кримінального, господарського, адміністративного процесуального права.

Традиційно правило допустимості доказів у цивільному процесуальному праві розумілося як визначене, встановлене законом обмеження у використанні доказів у процесі вирішення конкретних цивільних справ [1, с. 23].

Статтею 59 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) встановлено критерії недопустимості доказів. Так, відповідно до ч. 1 ст. 59 ЦПК України суд не бере до уваги докази, які одержані з порушенням порядку, встановленого законом. Допустимість кожного конкретного доказу залежить від дотримання процесуального порядку його отримання, дослідження та оцінки змісту і процесуальної форми цього доказу. Порушення вимог закону, що пред'являються до порядку формування засобів доказування як процесуальної форми судових доказів, тягне за собою недопустимість цих засобів доказування, неможливість використання фактичних даних, які містяться в них, для встановлення істини у справі [2, с. 170].

У ч. 2 ст. 59 ЦПК України закріплено імперативне правило, відповідно до якого обставини справи, що за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватись іншими засобами доказування. Так, згідно зі ст. 218 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), у разі недодержання сторонами вимоги щодо письмової форми правочину, яка встановлена законом, рішення суду у справі з приводу заперечення факту вчинення правочину або оспорування окремих його частин однією із сторін не може ґрунтуватися на показаннях свідків.

Щодо окремих договорів правила допустимості доказів закріплені у книзі п'ятій «Зобов'язальне право» ЦК України. Так, відповідно до ст. 1051 ЦК України, якщо договір позики має бути укладений у письмовій формі, рішення суду не може ґрунтуватися на свідченнях свідків для підтвердження того, що гроші або речі насправді не були одержані позичальником від позикодавця [3]. Отже, у справах, що стосуються договорів позики, допустимими є всі засоби доказування, крім показань свідків. За таких умов безумовна перевага у вищевказаній категорії справ надається законодавцем письмовим доказам.

Відповідно до ч. 1 ст. 64 ЦПК України письмовими доказами є будь-які документи, акти, довідки, листування службового або особистого характеру або витяги з них, що містять відомості про обставини, які мають значення для справи.

Встановлення відповідності письмових доказів у цивільному процесі критеріям допустимості доказів здійснюється при дослідженні таких доказів. Чинне процесуальне законодавство передбачає, що письмові докази досліджуються шляхом їх оголошення в судовому засіданні і пред'явлення особам, які беруть участь у справі. Однак не всі властивості документа можуть бути перевірені таким шляхом. Аналіз судової практики свідчить про те, що письмові докази можуть бути перевірені за допомогою інших доказів, зокрема, свідчень свідків, експертизи та інших документів.

Специфіка доказу як інформації про реальну дійсність полягає в тому, що він створюється людиною, думки якої матеріалізуються в певну форму. Зміст документа визначається його суб'єктом, тому важливе значення мають умови сприйняття і закріплення відомостей, дотримання запропонованої законом форми [4, с. 84]. Це надає змогу

зробити висновок про те, що при дослідженні документів повинні бути перевірені не тільки його зміст, а й форма.

Письмові докази як за формою, так і за змістом можуть бути різними. Дослідження змісту документа є встановлення його належності, достовірності та достатності. Досліджуючи письмовий доказ, суд повинен перевірити дотримання встановленої законом форми для даного виду доказу, встановити наявність певного зв'язку змісту документа з предметом доказування; правомочність суб'єкта на видачу документа; наявність необхідних реквізитів (дати, підпису, печатки тощо). Письмове закріплення фактів, що мають юридичне значення, у багатьох випадках залежить від часу їх оформлення, тому при вивченні письмових доказів необхідно звертати увагу на дати складання, від чого залежить виникнення певних правових наслідків і дійсність реєстрації акта.

Дослідження документа буде цілеспрямованим і повним, якщо суд заздалегідь визначить зазначені вище об'єкти дослідження. Суд зобов'язаний не тільки перевірити всі ознаки документа, а й дати їм оцінку.

Розглядаючи питання про допустимість письмових доказів, не можна не відзначити, що допустимість окремих видів письмових доказів має свої особливості. В науці цивільного процесуального права виділяють різні види письмових доказів, і їх різноманітність визначається множинністю цивільних правовідносин, що знаходять своє закріплення у письмовій формі.

Так, за формою письмові докази класифікуються за такими чотирма ознаками:

- 1) за суб'єктами (джерелом) формування – офіційні та неофіційні (приватні);
- 2) за характером змісту – розпорядчі та довідково-інформаційні;
- 3) за формою закріплення – прості та нотаріально посвідчені;
- 4) за способом формування – оригінали та копії.

Запропонована класифікація надає можливість визначити особливості, які необхідно враховувати при дослідженні письмових доказів та визначенні їх допустимості у цивільному процесі.

Офіційні письмові докази визначаються як документи, акти, які походять від державних органів, установ, підприємств, посадових осіб та громадських організацій. Приватними (неофіційними) називають документи, які походять від фізичних осіб.

Разом з тим така класифікація не дає змоги встановити, до якої категорії належать письмові докази, які походять одночасно від державних організацій і фізичних осіб. Установи, підприємства, організації вступають з фізичними особами в правовідносини, що закріплюються в письмовій формі. Подібні документи належать до офіційних, оскільки однією стороною договору є організація. Договори між фізичними особами, укладені в письмовій формі, незалежно від нотаріального посвідчення слід віднести до приватних документів, оскільки вони походять від фізичних осіб.

Судова практика свідчить, що офіційний документ, зазвичай, володіє більшим ступенем достовірності і часто є цілком достатнім доказом, що не вимагає підкріплення іншими даними. У сказаному не йдеться про перевагу офіційних документів перед неофіційними. Ті й ін-

ші підлягають ретельному дослідженню в судовому засіданні в сукупності з іншими доказами в справі.

До офіційних письмових доказів належать:

- акти, в яких реалізується або воля одного суб'єкта, наділеного владними повноваженнями у межах своєї компетенції, або декількох суб'єктів. Це акти розпорядчого характеру, прийняття яких тягне за собою юридично значущі наслідки;

- документи, якими може бути встановлено наявність або відсутність юридично значущих фактів. До них належать різного роду акти, протоколи, висновки компетентних органів, складені в ході проведених перевірок, обстежень тощо;

- документи, якими підтверджується наявність або відсутність юридично значущих фактів. Такі документи мають інформаційний характер. Це довідки, платіжні доручення, квитанції, рахунки, накладні тощо. Вони мають важливе значення для вирішення справи по суті.

У судовій практиці досить часто трапляються приватні (неофіційні) документи. До них належить листування ділового та особистого характеру, різноманітні записи, щоденники, рукописи, різні операції, договори та інші документи.

Специфічні особливості має використання даних з особистого листування і особистих телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції як доказів у цивільному процесі, їх таємниця охороняється законом (ст. 31 Конституції України), тому вони можуть бути оголошені у відкритому судовому засіданні лише за згодою осіб, між якими відбувалася ця переписка і повідомлення, а інакше таке листування і телеграфні повідомлення оголошуються та досліджуються у закритому судовому засіданні (ст. 187 ЦПК України).

Для особистого листування характерно, що необхідні обставини у справі викладені у формі листа, який написано певною особою, в певному місці, в певний час. Тому копія, вирізки, фотокопія особистих листів без оригіналу не мають правового значення.

Інформація, викладена в особистому листуванні, може оспорюватися шляхом спростування її достовірності або ствердження про її недостатність. Спростування достовірності можливе шляхом встановлення підробки листа, доказування невідповідності інформації або її суперечливості дійсним обставинам справи або доказування, що лист був написаний з певною метою. При оголошенні в судовому засіданні особистого листування необхідно виключати ті частини, в яких говориться про обставини, що стосуються інтимного життя сторін і не мають значення для справи. Принцип таємниці особистого листування не виключає можливості використання в судочинстві у цивільних справах однією стороною листування другої сторони, що було адресовано іншим особам, які не беруть участі в справі і які надали його в розпорядження заінтересованої особи [5]. Порушенням цього принципу (таємниці листування) буде використання протиправно вилученого в інших осіб листування, в якому можуть бути викладені необхідні факти для вирішення справи.

За змістом письмові докази поділяються на розпорядчі та довідково-інформаційні. До розпорядчих слід віднести акти органів державної влади та державного управління, а також документи, в яких виражається воля учасників цивільного обороту, спрямована на встановлення, зміну у припинення правовідносин.

У судовій практиці використовуються й довідково-інформаційні письмові докази (різноманітні довідки, звіти, акти, листи, повідомлення). Вони підтверджують наявність або відсутність певних фактів, у тому числі наявність волевиявлення в розпорядчому документі. Істотна ознака цього виду документа – його інформаційний характер. У ньому повідомляється лише про певні факти.

Розглянутий розподіл документів носить умовний характер, так як в одному і тому самому документі можуть бути закріплені одночасно і волевиявлення особи, і відомості довідково-інформаційного характеру.

Критерієм поділу письмових доказів на прості та нотаріально посвідчені є наявність або відсутність нотаріального посвідчення. Виходячи з цього і дається визначення двом групам письмових доказів: документ простої письмової форми – якщо він не засвідчений нотаріально, документ кваліфікованої письмової форми – якщо посвідчений. Подібний розподіл письмових доказів не повний, оскільки не визначається положення документа, для якого встановлена певна форма, але не нотаріальна. На нашу думку, за таким критерієм необхідно класифікувати письмові докази на три групи: а) документи простої письмової форми; б) документи, форма яких встановлена відповідними правовими нормами та обов'язкова до застосування; в) нотаріально посвідчені документи.

Велику групу становлять документи кваліфікованої форми. Головна їхня відмінність полягає в тому, що для них встановлена певна форма з наявністю необхідних реквізитів. Законом, іншими правовими актами та за згодою сторін можуть встановлюватися додаткові вимоги, яким повинна відповідати форма угоди (створення на бланку певної форми, скріплення печаткою і т. п.) і передбачатися наслідки недотримання цих вимог.

Нотаріальне посвідчення правочинів є обов'язковим у випадках: 1) зазначених у законі; 2) передбачених за згодою сторін, навіть якщо за законом для правочинів даного виду нотаріальна форма не потрібна. Недотримання нотаріальної форми правочину тягне за собою не тільки заборону посилатися на докази, що не відповідають формі правочину, а й нікчемність правочину.

Постає питання, чи діє правило допустимості доказів при розгляді та вирішенні справ про визнання правочину дійсним у разі ухилення іншої сторони від його нотаріального посвідчення. На нашу думку, факти ухилення сторони від нотаріального посвідчення правочину можуть підтверджуватися будь-якими доказами, у тому числі й показаннями свідків.

У судовій практиці існує також проблема допустимості доказів при розгляді та вирішенні спорів, які впливають з правовідносин, пов'язаних з державною реєстрацією правочинів. Згадана проблема може виникнути за двома видами справ: а) у разі ухилення однієї із сторін від реєстрації правочину. Суд вправі на вимогу іншої сторони винести рішення про реєстрацію правочину; б) відмова у державній реєстрації права на нерухомість або правочину з нею, а також ухилення відповідного органу від реєстрації можуть бути оскаржені до суду.

Для правильного застосування правил допустимості доказів у зазначеній категорії справ потрібно диференціювати обставини (факти), що входять до предмета доказування. Факти, пов'язані зі змістом правочину, умо-

вами, предметом, відповідальністю сторін за угодою, формою договору можна доводити лише за допомогою письмових доказів. Особистими доказами, зокрема показаннями свідків, замінити їх неможливо. Що стосується поведінки сторони, яка ухиляється від реєстрації правочину, посадових осіб органу, який відмовив у реєстрації договору, мотивів відмови та інших фактів, то вони можуть підтверджуватися будь-якими засобами доказування, в тому числі й особистими доказами.

Розвиток нових інформаційних технологій останніми десятиліттями поставив перед доказовим правом нові питання, що стосуються віднесення до письмових доказів нетрадиційних носіїв інформації (головним чином, документів, отриманих за допомогою електронно-обчислювальної техніки, аудіо- та відеозапису). Документи, отримані за допомогою факсимільного, електронного чи іншого зв'язку, а також документи, підписані електронним цифровим підписом або іншим аналогом власноручного підпису, допускаються як письмові докази у випадках і порядку, які встановлені законом, іншим нормативно-правовим актом або договором.

На сьогодні в законодавстві відсутнє чітке регулювання питань допустимості електронних документів як доказів у цивільному процесі.

При укладенні договору сторони попередньо у письмовому вигляді мають домовитись про використання електронного цифрового підпису в документі, і це може слугувати підставою для партнерів, третіх осіб та суду вважати договір, закріплений електронним цифровим підписом, укладеним. Для того, щоб такий правочин був визнаний юридично значущим, сторони повинні правильно оформити договір про використання електронного цифрового підпису. Умови і порядок електронного документообігу, а також використання цифрового підпису сторони повинні чітко прописати в договорі.

Письмові докази класифікують також за способом і характером формування. За цією ознакою їх можна підрозділити на оригінали і копії документів. Оригіналами є перші примірники. Такий документ має більшу достовірність, оскільки відомості про факт закріплені в ньому безпосередньо особою, яка склала цей документ.

Дублікат має значення справжнього документа, оскільки він видається органом, який правомочний надавати оригінал документа. Крім того, дублікат складається на підставі тих даних, які були використані при створенні оригіналу. Копія документа – відтворення форми і змісту оригінала документа, причому копія повинна бути відповідним чином обов'язково засвідчена. Право такого засвідчення належить державним нотаріальним конторам, а в обмежених випадках – іншим державним органам і громадським організаціям, в передбачених законом межах. Головна вимога, що пред'являється до копіювання, полягає в точному відтворенні змісту оригіналу.

The article investigates the concept of admissibility of evidence, especially the admissibility of written evidence, the need to improve the provisions of the civil procedural law on the admissibility of written evidence.

Стаття посвячена дослідженню поняття допустимості доказательств, особенностей допустимости письменных доказательств, необходимости совершенствования положений гражданского процессуального законодательства о допустимости письменных доказательств.

Цивільний процесуальний закон передбачає можливість здійснення судом певних процесуальних дій залежно від того, оригінал чи копія письмового доказу представлені до суду. Письмові докази, як правило, надаються в оригіналі. Якщо подано копію документа, суд має право у разі необхідності вимагати подання оригіналу. Перед судом постають додаткові питання при дослідженні та оцінці копій письмових доказів, а саме, з'ясування можливих помилок при знятті копії з оригіналу.

За загальним правилом судового доказування, письмові докази подаються сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, якщо вони мають фактичну можливість представити письмові докази [6, с. 271]. Якщо ж особи, які беруть участь у справі, такої можливості не мають, суд за клопотанням зацікавлених осіб виставляє письмові докази як від осіб, які беруть участь у справі, так і від осіб, що не беруть участі у справі.

Якщо доказ на вимогу суду направляється уповноваженими особами, а у судді є інформація, що він отриманий з порушенням процедури, то яким чином повинен реагувати суд? Зокрема, такий доказ має бути оформлений згідно з вимогами діловодства, тобто надсилається документ та супроводжуючий лист, який скріплюється печаткою установи і підписом уповноваженої особи. Коли до суду направляється копія або витяг з документа, то правильність копії або витягу засвідчується печаткою та підписом уповноваженої особи.

Підсумовуючи вищевикладене, необхідно констатувати, що письмові докази за своєю природою достатньо різноманітні та поширені, що передбачає їх активне використання в цивільному процесі. Визначення особливостей окремих видів письмових доказів дає можливість визначити їх допустимість в цивільному процесі.

Детальне регулювання допустимості письмових доказів надасть можливість сторонам, а також їх представникам завчасно вирішити, які докази суд не має права приймати до уваги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гордейчик А. В. Допустимость доказательств в гражданском и арбитражном процессах. – Хабаровск, 2000. – С. 23.
2. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, В. І. Бірюков та ін.; За заг. ред. С. С. Бичкової. – 2-ге вид., допов. і перероб. – К.: Атіка, 2010. – С. 170.
3. Цивільний кодекс України. – К.: Атіка, 2003. – 416 с.
4. Фурса С. Я., Цюра Т. В. Докази і доказування у цивільному процесі: науково-практичний посібник (Серія: Процесуальні науки). – К.: Видавець Фурса С. Я., КНТ, 2005. – С. 84.
5. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс. Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.
6. Фурса С. Я., Фурса Є. І., Щербак С. В. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар. У 2-х т. / За заг. ред. С. Я. Фурси. – К., 2007. – С. 271.